

Thomas Keenan – Eyal Weizman, *Mengeleho lebka: zrod forenzní estetiky*, Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění v Praze, 2022, 116 s.

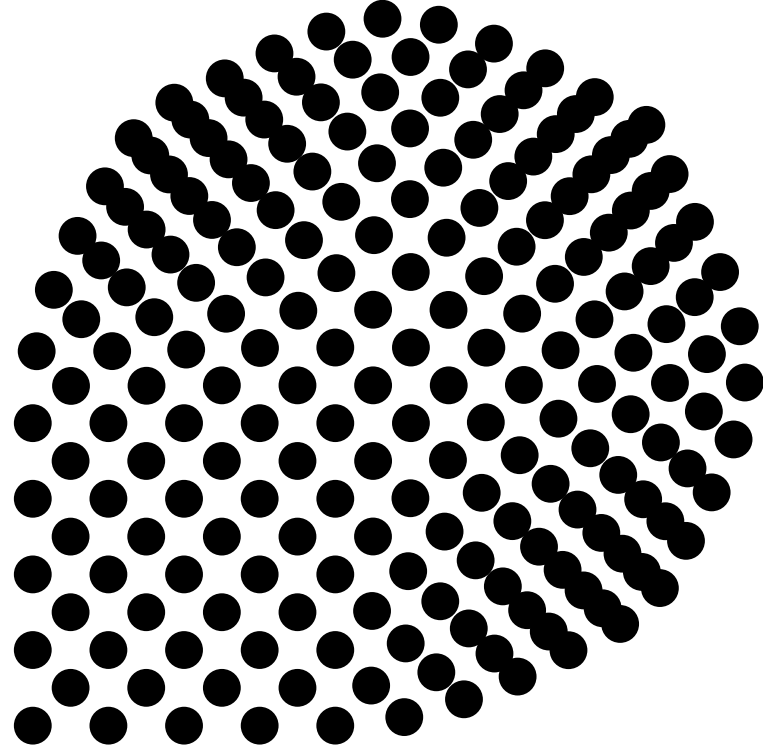
Autor působí jako klímatický redaktor *Deníku Alarm*. Věnuje se výzkumu kulturní reprezentace klimatické krize.

Recenze

martin.vrba@denikalarm.cz

Forenzní estetika v post-faktické době

Martin Vrba

Rozsahem nevelkou knihu *Mengeleho lebka: zrod forenzní estetiky*, vycházející v edici symptomatologie Nakladatelství Akademie múzických umění v Praze, můžeme v souladu se záměrem edičního programu chápat jako esej, potažmo esejistickou diagnózu doby, založenou „na čtení symptomů, stop a indicií“.⁽¹⁾ Je zároveň úvodem do problematiky forenzní estetiky a podle slov autorů také výsledkem dlouholetého výzkumu a spolupráce mezi Human Rights Project na Bard College a Centre for Research and Architecture na Goldsmiths College University of London.

Z velké části se také jedná o případovou studii – za příklad, na němž autoři ilustrují to, co rozumí pod pojmem forenzní estetika, volí objekt, který pro vývoj forenzní vědy znamenal historický zlom. Mengeleho lebka, jak odhaluje název knihy, se stala klíčovým objektem velmi paradoxní kauzy. Paradoxní proto, že výzkum ostatků někdejšího nacistického zločince, jehož se nikdy nepodařilo dostat před mezinárodní tribunál, vedl k rozvoji disciplíny, která se od té doby stala klíčovou mimo jiné pro odhalování a usvědčování válečných zločinů. Ironií osudu v případě Mengele můžeme ostatně spatřovat i v tom, že se nacistický „anděl smrti“ sice vyhnul retributivní spravedlnosti tribunálu, ale zároveň se bezděčně stal nástrojem spravedlnosti restorativní: odhalování a trestání válečných zločinů se napříště vlivem rostoucího vlivu forenzní vědy mohlo stát efektivnějším.

Mengeleho případ tak často bývá dáván do juxtapozice s příběhem Adolfa Eichmanna, jehož čekal velmi odlišný osud: byl dopraven do Jeruzaléma a postaven před soud, zatímco Mengeleho se nikdy do soudní místnosti dopravit nepodařilo – jeho ostatky byly nalezeny až v roce 1985, tedy šest let po jeho smrti utonutím v Brazílii. Proces s Eichmannem se sice z mnoha důvodů stal slavnějším a mediálně protežovanějším, nicméně selhání v dopadení

Mengeleho mělo neméně dalekosáhlé důsledky. O tom, jak málo může stačit k zásadnímu ovlivnění dějin, svědčí rozhovor s agentem Mosadu Rafi Eitanem, který je citován hned v úvodu knihy:

Ačkoliv izraelská rozvědka měla v roce 1960 spolehlivé informace o tom, že Mengele i Eichmann sídlí v Buenos Aires, vlivem omezených personálních kapacit se jim podařilo dopadnout pouze Eichmanna, zatímco po Mengelem se mezitím slehla zem.⁽²⁾

Proces s Eichmannem a forenzní analýza Mengeleho ostatků se tak staly eminentními příklady vyšetřování válečných zločinů z velmi odlišných důvodů. Stejně tak se od sebe lišily i co do epistemologie vyšetřování: zatímco klíčovým prvkem procesu s Eichmannem byla svědectví přeživších, v Mengeleho případě se tímto prvkem stala vědecká analýza, jež měla ověřit identitu exhumovaných ostatků. Proces s Eichmannem sehrál klíčovou roli v konstituování právního narativu, který začal chápat výpovědi přeživších jako stavební kámen obžaloby:

Zatímco se žalobce Robert Jackson obával toho, že vzpomínky přeživších jsou zkreslené a nepřesné, a proto žalobu v Norimberku postavil na tisících dokumentech Třetí říše, (...) Gideon Hausner, žalobce v Eichmannově procesu, se obrátil k přeživším holokaustu jako ke svědkům, protože dramatická a emocionální síla jejich svědectví vyhovovala jeho koncepci procesu jakožto formě historické a politické pedagogiky.⁽³⁾

1 Thomas KEENAN – Eyal WEIZMAN, *Mengeleho lebka: zrod forenzní estetiky*, Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění v Praze 2022, s. 3.

2 *Ibid.*, s. 10–11.

3 *Ibid.*, s. 12–13.

Proces s Mengeleho ostatky ale nebyl založen ani na dokumentaci, ani na svědectvích. Místo toho otevřel nové pole možností vyšetřování válečných zločinů spočívající ve forenzní expertíze, která nechává promlouvat samotnou materialitu, materiální objekty, resp. stopy v nich otištěné. Autoři tudíž forenzní práci chápou nejen jako analýzu, ale především jako čtení a interpretaci těchto materiálních objektů a stop, a kladou důraz právě na tento „hermeneutický“ aspekt: „Forenzní věda se nezabývá konkrétním izolovaným předmětem, ale řetězcem asociací z něj emanujících...“⁽⁴⁾ Kosti a lidské pozůstatky nejsou pouhými objekty, ale skrývají se v nich (a na nich) odkazy, jejichž význam je potřeba teprve interpretovat. Forenzní expertíza se stává svědectvím jiné kategorie – promlouvá za ty, kdo už mluvit nemohou. Pro autory je ale také důležité poukázat na to, že uvedení forenzní vědy do právního procesu neznamená nějaký objektivní obrat, jehož pomocí bychom se mohli vyhnout nespolehlivosti vždy již subjektivního svědectví. Naopak, ani ve forenzní praxi se bez subjektivity nelze zcela obejít: „žádný objekt nestane před soudem bez přítomnosti experta, který jej předkládá.“⁽⁵⁾

Jednoduše řečeno: forenzní expertízu nelze redukovat na subjektu zbavený kalkul. V návaznosti na práce Iana Hackinga o pravděpodobnosti a Derridovy analýzy základů práva ale autoři docházejí k podobným výsledkům i v oblasti právních a politických rozhodnutí. Ta nejsou, nemohou a nemají být výsledkem mechanického procesu, ale naopak excesem takového mechanického kalkulu. Nejen to: o rozhodnutí můžeme mluvit právě a jen tehdy, když je mechanický kalkul *nemožný*, protože tehdy se rozhodnutí stává *nutným*.

Pokud tedy nelze v duchu mechanického kalkulu dojít k závěru, je nutné na základě pravděpodobnosti učinit rozhodnutí. Právo musí svůj rozsudek založit na principu

4 *Ibid.*, s. 85.

5 *Ibid.*, s. 29.

relativní nejistoty a nejasnosti, tedy pravdě-podobnosti a pravdě-blízkosti. Forenzní estetika se tím zakládá na „soudnosti smyslů“, tedy procesu organizace pole vnímaných možností a pravděpodobností. V důsledku toho o právních rozsudcích platí, že se v tomto pojetí jedná o excesy kalkulu, opírající se o zúžené pole pravděpodobností, vedoucí k subjektivnímu pocitu přesvědčení o vině či nevině.

Závěr, který z toho plyne, je pro téma knihy určující: „Rozhodnutí závisí na estetických operacích – to jest na způsobech a uspořádáních, jimiž se nám věci ukazují.“⁽⁶⁾ Nicméně „ukazování věcí a událostí“ není úplně přesné – věci se nám nikdy triviálně neukazují jako „pouhá fakta“, nejsou zkrátka pasivně k dispozici ke sběru dat. Jak v právním, tak i politickém diskurzu jsou fakta do velké míry konstruována, a jejich relevantnost tak určuje ne tolik jejich „existence“, jako spíše to, jak věrně jsme následovali pravidla jejich konstrukce. V tomto ohledu lze Keenanovu a Weizmanovu esej chápat i jako příspěvek do debaty o „postfaktičnosti“, která má mnohdy sklon oscilovat mezi veskrze naivním a nekritickým realismem, kdy jsou fakta triviálně dána, a čímsi, co můžeme nazvat „kontingentním konstruktivismem“, který neváhá přispěchat s „alternativními fakty“, pakliže vyhovují zájmům v pozadí. Pozice uznávající konstruovanost faktů neznamená jejich neukotvenost, naopak: pečlivá analýza způsobů, jakými fakta konstruujeme, odhaluje, že mají svá pravidla. Průběh soudního procesu, stejně jako forenzní praxe, poskytují velmi dobré příklady toho, jak vypadají otevřené procedury vymykající se svému uzavření do mechanického kalkulu: jejich součástí je vždy již problematické, ale zároveň nezbytné konstruování faktů s různou mírou věrohodnosti.

Důvod, proč byla kniha do edice symptomatologie vybrána, je tedy docela zjevný. Editoři definují symptomatologii jako zvláštní formu všímavosti, která „upírá

6 *Ibid.*, s. 30.

pozornost k vedlejšímu, aby odhalila podstatné, čímž zároveň komplikuje naše zažitě rozlišování povrchu a hloubky, popředí a pozadí, skrytého a zjevného, malého a velkého“.⁽⁷⁾ Forenzní věda je právě jedním z takových čtení symptomů za účelem dosažení diagnózy. Jak lze vidět na stránkách Keenanovy a Weizmanovy eseje, některé symptomy vedou až k celospolečenským a politickým čtením a diagnózám.

Forenzní estetika zkoumající materiální i nemateriální stopy zločinu se sice v přímé souvislosti s dějinnými událostmi dvacátého století rozvíjela především v oblastech válečných zločinů a zločinů proti lidskosti, její registr je ale širší. Můžeme si na tomto místě dovolit spekulaci, že jednou z významných domén forenzní práce jednadvacátého století bude i ekoforenzní analýza (nutno odlišit od forenzní ekologie⁽⁸⁾), zaměřující se na lokální i globální procesy ekonomické kolonizace přírody, stejně jako zločiny ekocidy⁽⁹⁾ nebo kolapsy ekosystémů v důsledku měnícího se klimatu.

Podobně jako v případě zločinů proti lidskosti, i o ekocidách platí, že se „netýkají pouze té či oné jednotlivé osoby, ale jsou ve skutečnosti rozsáhlé a systematické povahy“.⁽¹⁰⁾ Zároveň ekosystémy nemohou svědčit tak, jak toho byli schopni ti z přeživších, kteří vypovídali v procesu s Eichmannem. Stejně tak klimatický systém o sobě dává vědět především jazykem symptomů – dopadů, které po sobě zanechávají čím dál rozsáhlejší zkázu a ovlivňují samotnou obyvatelnost celých územních celků. Podobně jako se pro rozvoj forenzního výzkumu ukázala klíčová analýza

Mengeleho lebky nalezené v Brazílii, může i do rozvoje ekoforenziky promluvit Latinská Amerika. Jsou to totiž především některé latinskoamerické země, které jsou dnes v oblasti environmentální legislativy nejprogresivnější, a tvoří tak prozatím nejsilnější součást nastupujících tendencí k uzákonění práv přírody. Reflexe forenzní estetiky je tedy důležitá nejen jako historická sonda do dějin jejího vzniku a rozvoje, ale i proto, že bude dost možná v jednadvacátém století znovu sehrávat klíčovou úlohu pro rozkrytí nových typů zločinů, které dnes teprve začínáme rozpoznávat a definovat.

7 *Ibid.*, s. 3.

8 Forenzní ekologie je disciplína, využívající k forenzní analýze ekologickou expertízu. Viz Patricia WILTSHIRE, *Forensic Ecology*, in: Peter WHITE (ed.), *Crime Scene to Court: The Essentials of Forensic Science. 3rd edition*, Cambridge: RSC Publishing 2010, s. 54–85.

9 K pojmu ekocidy viz aktuálně Damien SHORT – Martin CROOK (eds.), *The Genocide-Ecocide Nexus*, New York: Routledge 2022. O ekocidě ve vztahu ke kritické kriminologii viz Avi BRISMAN – Nigel SOUTH, *Green Cultural Criminology: Constructions of Environmental Harm, Consumerism, and Resistance to Ecocide*, New York: Routledge 2014.

10 KEENAN – WEIZMAN, *Mengeleho lebka*, s. 85.